

AGNIESZKA FRANCIK-CEGŁA

Zakład Narodowy im Ossolińskich

Cymelia Biblioteki Poturzyckiej

Celem artykułu jest przedstawienie najcenniejszych zbiorów Biblioteki Poturzyckiej, rozproszonych w czasie II wojny światowej. Jako kryterium wyróżnienia przyjęto ich unikatowość z punktu widzenia historycznego w skali ogólnopolskiej i światowej. Badania opierały się na analizie zachowanych materiałów archiwalnych oraz źródeł materialnych, tj. zachowanych fragmentów kolekcji Dzieduszyckich.

Jednym z ważniejszych celów bibliotek o charakterze kolekcjonerskim bądź bibliofilskim jest gromadzenie zbiorów z różnych względów wyjątkowych, wyróżniających się nie tylko w zasobie danej instytucji, lecz także na tle innych kolekcji. Zbiory te w nauce o książce określa się mianem cymeliów (dawniej także cimeliów), potocznie stosuje się także nazwę białe kruki, unikaty, skarby itd. Te „obiekty biblioteczne szczególnej wartości, wydzielone z ogólnych zasobów, specjalnie chronione (w osobnym pomieszczeniu, często skarbcu) i czasem wystawione jako eksponaty muzealne”¹, mogą być każdego rodzaju – są wśród nich rękopisy, druki (stare i nowe, czasopisma, komiksy), archiwalia, ryciny, rysunki, fotografie, mapy, muzykalia, plakaty i inne różnorakie dokumenty życia społecznego. Łączy je wyjątkowość wynikająca z wieku, formy, proveniencji, rzadkości lub unikatowości oraz szczególna wartość historyczna lub artystyczna. Do cymeliów zalicza się zatem np. autografy i pierwodruki przełomowych dla cywilizacji dzieł i pism klasyków, iluminowane książki i rękopisy, srebrne oprawy, medale pamiątkowe, dziewiętnastowieczne i przedwojenne plakaty. Z punktu widzenia metodologicznego cymelia można wyodrębniać na poziomie instytucji (dla bibliotek miejskich do cymeliów zaliczany jest wówczas np. jedyny tam, lecz w innych instytucjach zachowany wielu egzemplarzach druk piętnastowieczny; bez wyróżniających cech egzemplarza), kraju (podany jako poprzedni przykład inkunabuł nie będzie wówczas zaliczany

¹ J. Puchalski, *Cymelia*, [w:] *Encyklopedia książki*, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, t. 1, Wrocław 2017, s. 426. Definicja powtarza anonimowe hasło *Cimelia* z *Encyklopedii wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971, s. 411.

do cymeliów; jako cymelium będzie traktowany np. inkunabuł występujący w wielu egzemplarzach na świecie, lecz unikatowy w skali kraju), świata (cymelium będzie wówczas inkunabuł zachowany tylko w jednym egzemplarzu na świecie). W artykule zastosowane zostaną dwa ostatnie kryteria, tj. jako cymelium traktowane będą druki i rękopisy wyróżniające się na tle kolekcji krajowych (polskich) oraz zagranicznych. Biblioteka Poturzycka, w której gromadzono przede wszystkim książki polskie i obce oraz rękopisy, miała charakter zarówno bibliofilski, jak i użytkowy. Jej założyciel, Józef Dzieduszycki, należący do drugiego pokolenia bibliofilów polskich aktywnych w pierwszej połowie XIX wieku, był „skrzętny[m] zbieracz[em] piśmiennych zabytków rodzimej przeszłości”, czym „współzawodniczył z [...] twórcą biblioteki kórnickiej [...] Tytusem hr. Działyńskim”². Gromadził ponadto współczesną literaturę obcą i polską ku „wszechstronnemu kształceniu swego umysłu”³. Długoletni bibliotekarz księgozbioru Dzieduszyckich, Józef Łoziński, tak wspominał w 1892 roku zbieranie książek przez fundatora rodowej biblioteki:

Hrabia Józef Dzieduszycki z gorliwością i znanstwem zbierał dzieła naszej dawnej literatury, rękopisma, dokumenta [...]. Nadto nie szczędził grosza na nabywanie najcenniejszych dzieł nowoczesnej literatury polskiej, niemieckiej, francuskiej na prenumeratę czasopism politycznych i literackich [...]. W celu odszukania i nabycia dzieł dawnych, rzadkich, zawiązywał stosunki z właścicielami bibliotek, literatami, księgarzami, antykwarzami. Najwięcej pozyskał dzieł rzadkich, rękopisów cennych za pośrednictwem Ambrożego Grabowskiego, uczonego antykwarza w Krakowie, we Lwowie zaś księgarzów Milikowskiego i Jabłońskiego⁴.

Gorliwość i znanstwo w gromadzeniu książek Józef Kalasanty odziedziczył po swoim ojcu, Tadeuszu Dzieduszyckim (1724–1777), cześniku koronnym, który posiadał liczącą 952 tytuły bibliotekę. Składały się na nią w większości dzieła w języku francuskim, włoskim i łacińskim z dziedziny historii, polityki, geografii, literatury antycznej, a także cymelia takie jak *Liber chronicarum* Hartmanna Schedla, *Theatrum orbis terrarum* Abrahama Orteliusa, *Commune incliti Poloniae Regni*, czyli Statuty Łaskiego, drugie wydanie *De revolutionibus* Mikołaja Kopernika, Piotra Krescentyna *Księgi o gospodarstwie* czy *Dworzanin* Łukasza Górnickiego⁵.

² K. Kantecki, *Z autografów Biblioteki Poturzyckiej*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1878, R. 6, s. 81.

³ Tamże.

⁴ W. Olszewicz, *Pamiętnik biblioteczny Józefa Łozińskiego*, „Roczniki Biblioteczne”, 1959, R. 3, s. 262–263.

⁵ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka (dalej LNNBU im. W. Stefanyka), fond 45, dział I, rękopis 303 (dalej zapis fond/dział/rękopis), k. 1–11. Biblioteka Tadeusza była podobna pod względem

Dzieło przodków kontynuował syn Józefa Kalasantego, Włodzimierz, który do momentu utworzenia Muzeum Przyrodniczego imienia Dzieduszyckich bardzo dbał o rozwój biblioteki: przeniósł ją do Lwowa, otworzył dla czytelników oraz nabywał sam oraz przez bibliotekarza nowe zbiory. Jak pisał Łoziński, do kolekcji

przybywały wszystkie niemal cenniejsze dzieła literatury polskiej i niemieckiej pojawiające się, skupowano stare książki u antykwarzy nabywano nawet całe zbiory, jak np. bibliotekę po komorniku Januszowskim od spadkobiercy jego Konstantego Tretera, ożenionego z córką komornika, mieszczącą w sobie wiele cennych i rzadkich dzieł⁶.

Również hrabia „w częstych swoich podróżach poszukiwał nabytków dla biblioteki”⁷. Zamiłowanie obu Dzieduszyckich do „piśmiennych zabytków rodzimej przeszłości” oraz aktywne ich poszukiwanie zaowocowały zgromadzeniem wyjątkowych cymeliów. Zdawano sobie sprawę z ich wartości – w 1856 roku kupiono w Wiedniu za 500 złotych reńskich monety krajowej i „wstawiono do Biblioteki szafę żelazną, zabezpieczoną od ognia, a przeznaczoną na przechowanie pieniędzy, rzadkich druków i dokumentów”⁸. Dodatkowo Łoziński w prowadzonym przez siebie „Dzienniku Biblioteki Poturzyckiej” miał zwyczaj opisywać co cenniejsze druki należące do księgozbioru⁹. Obecnie wyodrębnienie cymeliów Biblioteki Poturzyckiej możliwe jest dzięki analizie pozostałości jej inwentarzy i archiwów zachowanych w zbiorach Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka oraz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, a także przebadaniu zbiorów wymienionych instytucji, w których w wyniku zawirowań II wojny światowej znalazły się fragmenty poturzyckiej kolekcji¹⁰. Niewielkie części jej księgozbioru znajdują się także w innych polskich bibliotekach, np. Bibliotece Narodowej w Warszawie czy Bibliotece

struktury, tematyki i języków do księgozbioru Jerzego Stanisława Dzieduszyckiego z Cucułowców (1670–1730); niektóre tytuły się w nich powtarzają, być może zatem Tadeusz Dzieduszycki wszedł jakoś w posiadanie woluminów po tym dalekim krewnym (dziadek Tadeusza i Jerzy Stanisław byli braćmi stryjeczными), którego większość biblioteki miała spłonąć w 1734 r. w pożarze kolegium jezuickiego we Lwowie. Zob. A. Betlej, A. Markiewicz, *Pałac w Cucułowcach w świetle inwentarza pośmiertnego Jerzego Stanisława Dzieduszyckiego z 1731 roku*, Kraków 2016; J. Długosz, *Dzieduszycki Jerzy Stanisław*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 194.

⁶ W. Olszewicz, dz. cyt., s. 269.

⁷ Tamże.

⁸ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 39.

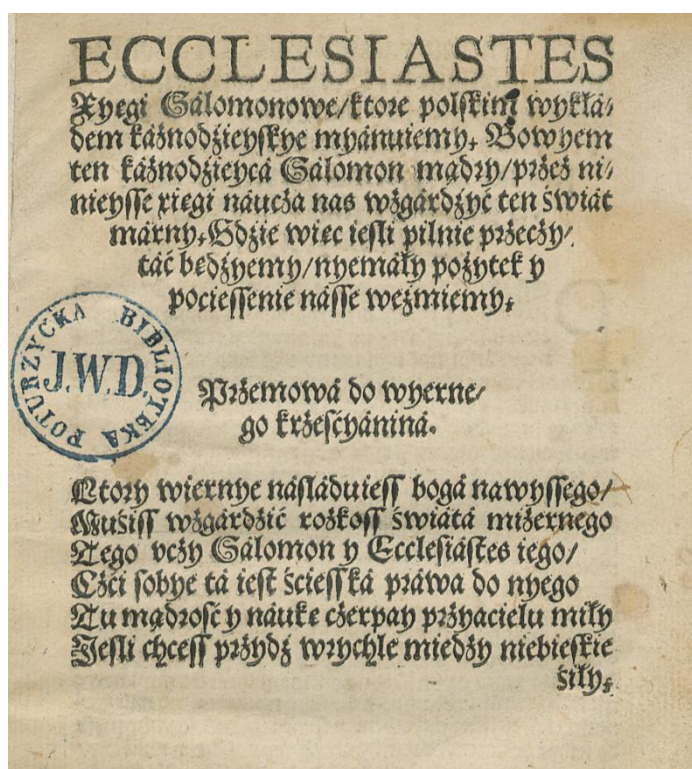
⁹ Zob. np. informację o pergaminowych Statutach Łaskiego, tamże, s. 35.

¹⁰ Zachowane katalogi i inwentarze Biblioteki Poturzyckiej wymieniono w: U. Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, Warszawa 2015, s. 598–601.

Kórnickiej PAN. Katalog kartkowy zachował się częściowo. Sporządzany już przez Józefa Łozińskiego, został znacznie zniszczony w czasie I wojny światowej. W 1940 roku po zajęciu siedziby Biblioteki przez wojska sowieckie jego fragmenty przewieziono do Ossolineum:

Również pudła katalogu kartkowego przywiezione nie wszystkie; niektóre były puste i zniszczone, inne zawierały kartki pomieszane. Złożono je możliwie starannie w oddziale rękopisów [Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – A. F.C.] jako mające głównie historyczne znaczenie. [...] [B]rak inwentarzy i zniszczenie katalogu nie pozwalają na rekonstrukcję biblioteki¹¹.

Znane są także fragmentaryczne spisy robione przy różnych okazjach¹². Część zbiorów

Ilustracja 1
Strona tytułowa *Ecclesiastes* (Kraków 1522).
Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. XVI.Qu.2891.

(np. łacińskie) w ogóle katalogu przed II wojną światową nie posiadała¹³. Pomimo tych trudności, identyfikacja cymeliów poturzyckich jest możliwa – z zachowanych archiwaliów, dzienników i sprawozdań wynika, że ochrona, ratowanie i zachowanie najcenniejszych zbiorów Biblioteki Poturzyckiej zawsze było priorytetem jej opiekunów, toteż nawet jeśli źródła oraz same cymelia są dziś rozproszone, można dokonać rekonstrukcji najwartościowszej części zbiorów poturzyckich. Najcenniejszy obiekt do swojej

¹¹ Sprawozdanie z przewożenia zbiorów poturzyckich z pałacu przy ul. Kurkowej do Ossolineum ręką prawdopodobnie Wacława Olszewicza, ossolińskiego bibliotekarza, zob. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (dalej: ZNiO), rps 17066/II, k. 212v.

¹² Spisy książek poturzyckich zawierają np. „Dziennik Biblioteki Poturzyckiej z lat 1855–1861” [spisy książek oddanych do oprawy i nabytych w tychże latach], LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, oraz spisy książek poturzyckich przewożonych ze Lwowa do Wrocławia w l. 1945–1946: „Różne wykazy zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (w tym przekazanych do kraju za pośrednictwem różnych osób i instytucji w latach 1945–1946)”, ZNiO, rps 17072/II [77 k.].

¹³ Zob. np. pismo [niepodpisane] Biblioteki Poturzyckiej z 1930 r. do niezidentyfikowanego adresata, w którym stwierdza się, że „z powodu braku katalogu łacińskiego” nie można było wykonać kwerendy, LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/1004, k. 3r.

Biblioteki Włodzimierz Dzieduszycki nabył podczas jednej z wyżej wspomnianych podróży. Był to krakowski druk *Ecclesiastes Xyęgi Salomonowe, ktore polskim wykładem kaznodzieyskye myanuiemy* z 1522 roku, najstarsza zachowana w całości książka w języku polskim, przekład Księgi Koheleta dokonany przez Hieronima Spiczyńskiego, a wytłoczony w oficynie Hieronima Wietora. Nie była to pierwsza książka drukowana w języku polskim, lecz najwcześniejsza, która dotrwała nienaruszona do czasów współczesnych. W środowisku naukowym spory o to, kto i kiedy pierwszy wydał po polsku książkę, toczą się od dawna, a ich przyczyną jest brak materiału – sprzed 1521 roku znany jest bowiem tylko fragment druku *Hortulus animae* bez wyrażonej daty druku, najprawdopodobniej z 1513 roku, oraz zniszczony w czasie II wojny światowej *Żywot św. Anny* z 1520 roku, o którym posiadamy jedynie wzmiankę w literaturze; istnienie innych książek polskich sprzed 1521 roku oparte jest na przypuszczeniach¹⁴. *Ecclesiastes* należy do grupy sześciu znanych nam tytułów drukowanych w języku polskim w Krakowie w latach 1521–1522, które według badaczy wyznaczają w historii języka polskiego umowną granicę między dobą staropolską a średniopolską i od których datuje się masowy rozwój książki polskiej¹⁵: [fragment, zaginiony:] *Rozmowy, które miał król Salomon z Marcholtem*, Kraków: Hieronim Wietor, po 17 grudnia 1521;

- *Ecclesiastes, księgi Salomonowe*, Kraków: Hieronim Wietor, przed 5 maja 1522;
- [fragment, zaginiony:] *Historia bardzo miła i wesola ku czczeniu, która jest rzeczona i wypisana o Szczęściu a o Swejwoli*, Kraków: Hieronim Wietor, [po 17 maja] 1522;
- [fragment, zaginiony:] *Księgi św. Augustyna*, Kraków: Hieronim Wietor, 1522;
- Baltazar Opec, *Żywot wszechmocnego Syna Bożego, Pana Jezu Krysta*, Kraków: Hieronim Wietor, 5 maja 1522;
- Baltazar Opec, *Żywot Pana Jezu Krysta*, Kraków: Florian Ungler dla Jana Hallera, po 5 maja 1522.

¹⁴ O hipotezach dotyczących najstarszych druków w języku polskim zob. np. T. Ulewicz, *Wśród impresorów krakowskich doby Renesansu*, Kraków 1977, s. 87–93, 96–97; W. Wydra, *Drukowane teksty polskie*, Poznań 2019, tam też informacja nt. *Żywotu św. Anny*, s. 22–23.

¹⁵ T. Lisowski, *Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantywności i normalizacji*, Poznań 2001, s. 10; W. Wydra, W. R. Rzepka, *Niesamoistne drukowane teksty polskie sprzed roku 1521 i ich znaczenie dla historii drukarstwa i języka polskiego*, [w:] *Dawna książka i kultura*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 263–264.

Spośród wyżej wymienionych druków jedynie trzy zachowały się w więcej niż fragmentach – *Ecclesiastes* (w całości) oraz dwa wydania *Żywotu Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opeca, pierwsze od Hieronima Wietora¹⁶, drugie od Floriana Unglera i Jana Hallera¹⁷. Trzy pozostałe książki znane były jedynie z fragmentów, obecnie zaginionych – po kartach *Rozmów Salomona z Marcholtem* z 1521 roku i *Historii o szczęściu* z 1522 roku zostały przedwojenne fotokopie, a *Księgi św. Augustyna* z 1522 roku były przedmiotem transliteracji w 1915 roku.¹⁸ Uważa się, że *Żywot Pana Jezusa Krysta* wydany przez Unglera w 1522 roku wyszedł później niż ten sam tytuł drukowany tegoż roku u Wietora 5 maja¹⁹. Wietorowski *Żywot* uchodził za najstarszą książkę polską zachowaną w całości (również współcześnie czasem błędnie jest tak określany), jednak po odnalezieniu jego egzemplarza „zaczęto się domyślać jeszcze innych polskich książek wcześniejszych”²⁰, a to na podstawie uwagi drukarza w przedmowie: „jakom to szerzej przy Księgach Salomonowych rozwodził”²¹. Unikatowy egzemplarz owych Ksiąg Salomonowych, czyli *Ecclesiastes*, odnalazł się w połowie XIX wieku i jest dziś najstarszą znaną nam książką w języku polskim zachowaną w całości. Okoliczności zdobycia druku Józef Łoziński opisał w notatce na karcie przybyszowej *Ecclesiastes*: „w r[oku] 1858 kupił niniejszą książkę Właściciel Biblioteki Poturzyckiej w Stanisławowie za 5 zł ze zbioru książek Strzetelskiego, profesora emeryta”²². Dzieduszycki nabył książkę jesienią 1858 roku; do dziennika Biblioteki Poturzyckiej wpisano jej akcesję pod datą 20 listopada jako nabytek „od Właściciela”²³. Już w styczniu 1859 roku ukazała się pierwsza w prasie wzmianka o druku: pisarz i publicysta Władysław Zawadzki podał jego dokładny opis bibliograficzny, identyfikując go z *Księgami Salomonowymi* z przedmowy do *Żywotu* Wietora²⁴. Wcześniej w „Dzienniku Biblioteki Poturzyckiej” odnotował tę zależność już zresztą Łoziński pod datą

¹⁶ Egzemplarz w Bibliotece Kórnickiej PAN, sygn. Cim.F.4188 (defekt), Bibliotece Narodowej, sygn. XVI.F.3 (Zamojs.; defekt); LNNBU im. W. Stefanyka, sygn. CT II 21204 (Czarn. – Bawor.); Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, sygn. 612.230; Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. Cim. 8032.

¹⁷ Egzemplarz w Bibliotece Czartoryskich, sygn. 1721 II Cim, Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. Cim. 4042, oraz w LNNBU im. W. Stefanyka, sygn. CT II 21608 (Czarn. – Bawor.); miał też być w Suchej.

¹⁸ T. Lisowski, *dz. cyt.*, s. 11–12.

¹⁹ *Żywot Pana Jezusa Krysta, Stworzyciela i Zbawiciela rodzaju ludzkiego wedle ewangelist świętych z rozmyślaniami nabożnym doktorów Pisma Świętego krotko zebrany [...] / Baltazar Opec*, oprac. W. Wydra, Poznań 2015, s. 414.

²⁰ T. Ulewicz, *dz. cyt.*, s. 96.

²¹ K. nlb. [2r.

²² Podobnie pisał we wspomnieniach: „[Włodzimierz Dzieduszycki] znalazł u emeryta profesora gimnazjalnego Strzetelskiego książkę nieocenionej wartości, drukowaną w Krakowie u Wietora 1522 (*Ecclesiastes Księgi Salomonowe*), którą kupił za 5 Złp.”, zob. W. Olszewicz, *dz. cyt.*, s. 269.

²³ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 182.

²⁴ W. Zawadzki, *O najdawniejszych drukach polskich*, „Dziennik Literacki”, 1859, nr 4, s. 47; [dokończenie:] *toż*, nr 5, s. 61–63.

18 grudnia 1858 roku²⁵. Działyński kupił *Ecclesiastes* wraz z kilkoma innymi drukami²⁶ od Erazma Strzetelskiego (1794–1862) mieszkającego wówczas w Stanisławowie. Strzetelski, prawnik i filozof, absolwent Uniwersytetu Lwowskiego²⁷, był profesorem gimnazjalnym, który swoją karierę nauczycielską rozpoczął w latach 20. jako adiunkt w gimnazjum akademickim we Lwowie (1821–1822)²⁸; potem nauczał przedmiotów humanistycznych w gimnazjum w Nowym Sączu (1823–1828²⁹), Samborze (1829–1844)³⁰, Czerniowcach (1844–1850)³¹ oraz łaciny i greki w gimnazjum w Stanisławowie (1850–1858?)³². Strzetelski był także zapalonym bibliofilem – „gromadził skarby polskiej literatury” oraz zebrał, częściowo odziedziczoną po ojcu, „bardzo piękną bibliotekę, zawierającą dobór dzieł pisarzy Polskich z czasów Zygmuntowskich”, którą udostępniał uczącej się młodzieży³³. Z Działyńskimi Strzetelski miał współpracować od około 1846 roku, kiedy to odsprzedał część swojej kolekcji Włodzimierzowi Działyńskiemu, prawdopodobnie z powodu kłopotów finansowych. Pod koniec życia natomiast miał mu przekazać swoją bibliotekę w celu włączenia jej do zbiorów Muzeum im. Działyńskich we Lwowie³⁴. Łoziński zdawał sobie sprawę z wartości *Ecclesiastes*, o których pisał w „Dzienniku Biblioteki Poturzyckiej” pod datą 17 grudnia 1858 roku, że należą „w równym stopniu tak pod względem wartości bibliograficznej, jako też językowym do nader rzadkich i drogocennych skarbów przeszłości”, a ponieważ znany jest tylko ten jeden jedyny ich egzemplarz, „obok niezaprzeczanej wartości literackiej, przyłącza się wartość niemała unikalna”³⁵. Kilkustronicowy wpis o tym unikacie

²⁵ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 46.

²⁶ Działyński nabył wówczas m.in. klocek z dziełami Jana Sacranusa: *Modus epistolandi* (Kraków 1520) i *Elucidarius ritus ruthenici* (Kraków 1507) oraz *Descriptio Sarmatarum* Macieja z Miechowa (Kraków 1521). Obecnie druki te znajdują się w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu pod sygn. odpowiednio XVI.Qu.1568–1569 oraz XVI.Qu.1942. W obydwu woluminach oprócz pieczęci i ekslibrisów wskazujących na przynależność do kolekcji Działyńskich znajduje się obecnie zamazany wpis rękopiśmienny: *Ex libris Erasmi Strzetelski* wraz z datą 1836.

²⁷ J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 5, Rzeszów 2001, s. 172.

²⁸ *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien. Für das Jahr 1821*, Lemberg [1820], s. 513; *Taschenbuch der k. k. Lemberger Universität für das Jahr 1822*, Lemberg [1821], s. 54.

²⁹ *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1824, s. 217.

³⁰ *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1830, s. 195; toż, Wien 1836, s. 204; *Taschenbuch der ... Universität zu Lemberg für das Jahr 1843*, Lemberg [1842], s. 50; J. R. Müller, *Versuch eines Leitfadens bei dem zweckmäßigen Studium der redenden Künste*, Wien 1829, s. XV.

³¹ *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien: für das Jahr 1845*, Lemberg [1844], s. 470; *Zeitschrift für die deutsch-österreichischen Gymnasien*, t. 1, Wien [1850], s. 476.

³² Tamże; *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien: für das Jahr 1853*, Lemberg [1852], s. 581.

³³ S. p. profesor Strzetelski, „Gazeta Polska”, 13 XII 1862 (nr 285), s. [2].

³⁴ P. Strzetelski, *Erazm Strzetelski (1787–1862)*, *Strzetelscy – Genealogia rodziny online*, 14.02.2010, <https://piotrstrzetelski.blogspot.com/2010/02/erazm-strzetelski-1787-1862-prawo-i.html> (dostęp 6.07.2022).

³⁵ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 46.

skłonił Łozińskiego do wymienienia także innych rarów i cymeliów znajdujących się w Bibliotece Poturzyckiej:

Takich zabytków nader ważnych posiada Biblioteka Poturzycka oprócz wyżej opisanego: Reja *Żywot Józefa*, pierwszy utwór dramatyczny polski, i inne nader rzadkie pisma tego autora; Falimierza *Zielnik*, egzemplarz defektowy (1534); *Rozmyślania o umęczeniu Jesusa itd.* w dr[ukarni] Unglerowej Wdowy 1545; M. Siennika *Zielnik* z 1564 r[oku]; Biblię Leopolicy 1561, Biblię Radziwiłłowską, i inne nie mniej rzadkie i wielkiej wartości dzieła³⁶.

Ciekawa historia wiąże się z unikatowym egzemplarzem *Żywotu Józefa Reja*, którego pełny tytuł brzmi *Żywot Józefa z pokolenia żydowskiego, syna Jakobowego, rozdzielony w rozmowach persen, który w sobie wiele cnót i dobrych obyczajów zamyka* (Kraków: Wdowa Floriana Unglera, 1545). Do przełomu lat 1833 i 1834 druk należał do zbiorów Biblioteki Ossolińskich we Lwowie, skąd trafił z wiedeńskiej kolekcji założycielskiej Józefa Maksymiliana Ossolińskiego³⁷. Pod koniec 1833 roku lub na początku 1834 roku został skradziony przez Kazimierza Władysława Wójcickiego, późniejszego literata i wydawcę, wraz z wieloma innymi rarami i unikatami ossolińskimi. Wójcicki, korzystając z czytelni Ossolineum, potajemnie wydierał druki z klocków, dopóki jeden z pracowników Zakładu, powiadomiony przez innego czytelnika, Żegotę Pauliego, nie zwrócił mu uwagi. Skradzionych książek w większości nie udało się odzyskać, niektóre do dziś uchodzą za zaginione, inne w wieku XIX i jeszcze w XX pojawiały się w obiegu antykwarycznym lub w innych zbiorach³⁸. *Żywot Józefa* trafił do Biblioteki Poturzyckiej w nieznanych okolicznościach, prawdopodobnie Wójcicki go sprzedał, tak jak czynił to z innymi ossolińskimi zdobyczami³⁹, być może w listopadzie 1844 roku (bowiem wcześniej musiał ją mieć Wójcicki przy sobie, jako że w 1844 roku wydał *Bibliotekę starożytną pisarzy polskich*, gdzie dał przedruk

³⁶ Tamże, s. 47.

³⁷ Świadczy o tym częściowo zamazany rękopiśmienny zapis na verso ostatniej karty: [...]*76 ½*", który jest numerem inwentarzowym spisu wiedeńskiej biblioteki J. M. Ossolińskiego sporządzonego przez Gwalberta Pawlikowskiego w 1826 r. w momencie jej przewożenia z Wiednia do Lwowa (spis obecnie w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, rps 1302/III).

³⁸ Szczegółowy opis kradzieży i strat zob. A. Franczyk-Cegła, *Konsekwencje udostępniania cymeliów w pierwszej ossolińskiej czytelni we Lwowie*, „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich”, 2019, t. 30, s. 59–125.

³⁹ Tamże, s. 69.

*Żywotu*⁴⁰) na bliżej niezidentyfikowanej aukcji książek „po Wójcickim”, o której wiadomo, że miała miejsce⁴¹, a na pewno przed rokiem 1857⁴². Na proveniencję ossolińską wskazują wspomniany wyżej numer inwentarzowy Pawlikowskiego oraz znajdująca się powyżej, częściowo zatarta, charakterystyczna pieczęć ossolińska z herbem Topór i napisem w otoku: „Instytut Ossolińskiego”. W zbiorach poturzyckich opatrzone *verso* karty tytułowej pieczęcią „Biblioteka J.W.D. Poturzycka”. Egzemplarz nie pozostał jednak długo w Bibliotece, bowiem już w 1889 roku znajdował się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej. W tym roku wyszedł reprint *Żywotu*, którego wydawca Roman Zwiliński pisał:

Egzemplarz pierwodruku, jedyny znany, znajduje się w Bibliotece Kórnickiej pod Poznaniem. Na odwrotnej stronie karty tytułowej [...] znajduje się orzeł zygmunowski [...]. Na wolnej przestrzeni od orła na lewo znajduje się pieczęć [...] której napis okólny brzmi „Biblioteka Poturzycka” a w środku większe litery J.W.D. poniżej orła i wymienionej pieczętki wytarto gwałtownie znak biblioteczny, wskutek czego uszkodzono kartę dosyć silnie tak w tym, jak i w sąsiednich miejscach: mimo to tłuszczowe ślady pieczętki pozwalają odczytać napis: „Instytut Ossolińskiego” i domyślić się w wytartym mocno środku herbu Topór. Taką samą pieczętkę wytarto na ostatniej, niezadrukowanej stronie⁴³.

Zwiliński dodaje w przypisie, że Wacław Aleksander Maciejowski, opisując *Żywot* w 1851 roku w *Piśmiennictwie polskim od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, twierdzi, że miał egzemplarz Wójcickiego, a inny znalazł w Kórniku, lecz, jak dodał Zwiliński „mamy powody do przypuszczenia, że to ten sam egzemplarz przeszedł od p. Wójcickiego na własność Biblioteki Kórnickiej”⁴⁴. Owe powody to zapewne znaki proveniencyjne; pewne wątpliwości wzbudza co prawda fakt, że Maciejowski widział egzemplarz w Kórniku przed rokiem wydania *Piśmiennictwa*, tj. 1851, kiedy jeszcze w 1857 roku Łoziński wymieniał *Żywot* jako będący w posiadaniu Biblioteki Poturzyckiej, lecz można to wyjaśnić np. wypożyczeniem egzemplarza do Biblioteki Kórnickiej. Być może potem wypożyczono go powtórnie i drugim razem już

⁴⁰ *Biblioteka starożytna pisarzy polskich*, Warszawa 1844, t. 4, s. 273–435. Nota bene K. Estreicher, *Bibliografia polska. Stolecie XV–XVIII w porządku abecadlowym*, t. 26, Kraków 1915, s. 191 o tymże przedruku: „Przedruk bardzo niepoprawny”.

⁴¹ Tamże, s. 72.

⁴² W listopadzie tego roku Łoziński zapisał go w „Dzienniku Biblioteki Poturzyckiej” w sekcji „Z przeniesienia”, co oznacza, że wcześniej znajdował się w Poturzyckiej. Zob. LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 157.

⁴³ *Mikołaja Reja z Nagłowic Żywot Józefa z pokolenia żydowskiego, 1545*, oprac. R. Zawiliński, Kraków 1889, s. XIII.

⁴⁴ W. A. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. 1, Warszawa 1851, s. 435, przypis 1.

do zbiorów poturzyckich nie powrócił. Pewne jest, że egzemplarz *Żywotu Reja* miał zawiłą historię: ze zbiorów ossolińskich został skradziony przez Kazimierza Wójcickiego, potem trafił do Biblioteki Poturzyckiej, a następnie do Biblioteki Kórnickiej, gdzie znajduje się do dziś⁴⁵.

Wśród unikatowych i niezwykle rzadkich wczesnych drukowanych poloników w kolekcji Dzieduszyckich znajdowały się także:

- 1) Statuty Łaskiego na pergaminie, prawdopodobnie wyżej już wspomniane, odziedziczone po Tadeuszu Dzieduszyckim⁴⁶;
- 2) jeden z dwóch istniejących na świecie egzemplarzy dzieła Jana Kochanowskiego *Proporzec albo hołd pruski* wydany w Krakowie w Drukarni Łazarzowej w 1587 roku⁴⁷;
- 3) komplet pierwszych druków Biblii: Biblia Leopolda, Radziwiłłowska, Ostrogska, Budnego, Wujka⁴⁸;
- 4) *Zwierzynek* Mikołaja Reja (fragment obejmujący *Żywot człowieka poczciwego*)⁴⁹;
- 5) drugie wydanie Kopernika⁵⁰, prawdopodobnie po wspomnianym wyżej Tadeuszu Dzieduszyckim;
- 6) *Goniec cnoty* Macieja Strykowskiego wydany przez Macieja Wirzbietę w 1574 roku⁵¹;
- 7) unikatowe wydanie druku *Modlitwy nabożne wszem białym głowom należące* wydane w Krakowie przez Mikołaja Szarfenbergera w 1587 roku w aksamitnej czerwonej oprawie ze złożonymi okuciami⁵².

⁴⁵ Pod sygnaturą Cim.O.54.

⁴⁶ W spisie książek odesłanych ze Lwowa do Poturzycy ok. 1828 r. Zob. LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/303, k. 19r. Także w spisie książek przewożonych ze Lwowa do Wrocławia w latach 1945–1946: „Łaski J Statut na pergaminie 1506”, zob. ZNiO, rps 17072/II, k. 2r. W Bibliotece Poturzyckiej znajdował się także egzemplarz tego Statutu na papierze, zob. tamże, k. 18r.

⁴⁷ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XVI.Qu.2204. Kochanoviana, czyli druki autorstwa Jana Kochanowskiego, były przechowywane w specjalny sposób. W. Dzieduszycki spisując w 1890 r. zawartość biblioteki wymienia: „Kochanowski Jan różne dzieła i wydania są w pudełku z napisem Jan Kochanowski”, zob. LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/308, k. 72 r. Druki Kochanowskiego w Bibliotece Poturzyckiej wymienia *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego Kazimierza Piekarskiego* (Kraków 1934, s. 76) w liczbie 11 tytułów. Trzy z nich znalazły się po II wojnie światowej w ZNiO (sygn. XVI.Qu.2204, XVII-451, XVII-1092).

⁴⁸ W spisie książek odesłanych ze Lwowa do Poturzycy, tamże k. 22r jako „Bibel in Polni. Sprache [1]599”; też wymieniona w: LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/308, k. 148r.

⁴⁹ Tamże, k. 27 r.

⁵⁰ Tamże, k. 21r.

⁵¹ Obecnie w zbiorach ZNiO pod sygn. XVI.Qu.3545. Jest to jeden z kilku zachowanych egzemplarzy; inne posiada Biblioteka Narodowa (sygn. XVI.Qu.285, z BOZ), Biblioteka Czartoryskich (sygn. 2145/I), Biblioteka Narodowa w Pradze w oddziale Slovanská knihovna (ze zbiorów Józefa Przyborowskiego, sygn. T.30/P. 2734). Lelewel widział tę książkę u wileńskich bazylianów, zob. J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, Wilno 1826, s. 197, pozostałe odnotowane egzemplarze miały znajdować się w Bibliotece Krasieńskich, Bibliotece Miejskiej w Gdańsku, Staatsbibliothek zu Berlin (dawna sygnatura 4" Zo 8682, strata wojenna, obecnie w Rossijskaja Gosudarstvennaja Biblioteka Moskva).

⁵² Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XVI.O.27.

Ilustracja 2

Modlitwy nabożne wszem białym głowom należące (Kraków 1587).
Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. XVI.O.27.

Pod względem tegumentologicznym wyróżniał się w Bibliotece Poturzyckiej także druk *Strozii Poetae Pater et Filius* wydany w 1530 roku w Paryżu. Egzemplarz pochodził z biblioteki królewskiej Zygmunta II Augusta i opatrzony był jego supereklibrisem herbowym na okładzinie górnej oraz formułą „Sigismundi Augusti Regis Poloniae Monumentum 1555” na okładzinie dolnej. Włodzimierz Dzieduszycki w 1890 roku tak opisywał ten wolumin:

Oprawa oryginalna współczesna w brązowej ciemnej skórze z wyciskami gmerkowymi. Na pierwszej kompakturce wyciśnięto: *Strozii Poetae Pater*, u góry, u dołu: *et Filius*. W środku zdaje się, że był podwójny herb, ale już dobrze nie widać. Na drugiej kompakturce wyciśnięty jest napis w 8 liniach, a na koniec rok: *Sigismundi Augusti Regis Poloniae Monumentum 1555*. Kompakturki są z desek skórą obciągnięte. Jest ślad, że książka była zamykana na klamerki. Oprawa tej książki wskazuje, że pochodzi z biblioteki króla Zygmunta Augusta, który bibliotekę testamentem przekazał Coll. Soc. Jes. w Wilnie⁵³.

Wolumin z biblioteki Zygmunta Augusta, opatrzony ekslibrisem Józefa Dzieduszyckiego na wyklejce górnej oraz pieczęcią „Biblioteka J.W.D. Poturzycka”, znajduje się obecnie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie⁵⁴.

Do cymeliów zazwyczaj zaliczane są także inkunabuły – jako całe kolekcje lub pojedyncze z nich egzemplarze. W Bibliotece Poturzyckiej znajdowało się do czasów II wojny światowej

⁵³ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/308, k. 133r.

⁵⁴ Pod sygn. BN Z.A.44. Opis zob. A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona: pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988, s. 292, poz. 929.

co najmniej dwadzieścia pięć inkunabułów⁵⁵ w szesnastu woluminach, z czego dwadzieścia dwa w trzynastu woluminach trafiło do zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, jeden pozostał w Lwowskiej Narodowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, a dwa zaginęły⁵⁶:

- 1) Andreae J., *Super arboribus consanguinitatis et affinitatis*, [Nuremberg : Friedrich Creussner, 1473]. IBP 290; ISTC ia00598000; GW 1676⁵⁷.
- 2) Angelus Johannes, *Astrolabium*, Venezia : Joannes Emericus pro Lucantonio Giunta, 9 VI 1494. IBP 348; ISTC ia00712000; GW 1901⁵⁸.
- 3) *Ars moriendi*, [Köln : Heinrich Quentell, ca 1493]. IBP 561; ISTC ia01097000; GW 2608.
- 4) Pseudo-Augustinis, *De duodecim abusionum gradibus, cum excerptis ex Augustini Aurelii De anima et eius origine et ex De divinatione daemonum contra paganos*, [Strasburg : Georg Husner, non post 1474]. IBP 662; ISTC ia01263000; GW 2933⁵⁹.
- 5) *Biblia, cum additione Menardi monachi*, Nürnberg : Anton Koberger, 10 XI 1478. IBP 1005; ISTC ib00559000; GW 4234⁶⁰.
- 6) *Biblia, Lat. Cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos s. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. – Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Iudaeorum*, P. I-IV, Nürnberg : Anton Koberger, 3 XII 1487. IBP 1045 (†488); ISTC ib00614000; GW 04289⁶¹.

⁵⁵ W zachowanych dokumentach Biblioteki Poturzyckiej czasami spotyka się większą liczbę inkunabułów, ale wynika to z faktu, że inkunabulami niekiedy nazywano wówczas książki z pierwszej połowy XVI w., choć poprawnie są to druki wydane do 1500 roku. Już po wizycie I. Collijna w Bibliotece Dzieduszyckich w 1910 r. nazwę tę stosowano prawidłowo.

⁵⁶ Jeszcze sprawozdanie Biblioteki Poturzyckiej z 1911 r. podaje, że w zbiorach było 19 inkunabułów, jako źródło cytując Isaaca Collijna, słynnego inkunabulistę, który w 1910 r. rejestrował inkunabuly we Lwowie w Bibliotece Poturzyckiej: „Inkunabułów 19 skreślonych przez I. Collijna, bibliotekarza z Upsali”, za co dostał wynagrodzenie w wysokości 20 koron i 96 halerzy. Zob. LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/1003, k. 5r, 7v. M. Spandowski podaje, że przed II wojną światową w Bibliotece Poturzyckiej znajdowało się 13 inkunabułów, opierając się na niepełnych kartotekach rejestracyjnych sporządzonych przez K. Piekarskiego. Podaje także błędną informację, że po wojnie do Ossolineum trafiło 11 inkunabułów, a dwa zaginęły.

Zob. M. Spandowski, *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 2013, R. 44, s. 32. W rzeczywistości porównanie zasobu obecnego Ossolineum z wymienionymi wcześniej kartotekami daje nam liczbę 23 tytułów w 14 woluminach. Również wzmianka o dwóch zaginionych inkunabulach jest błędna – jeden bowiem (IBP †1609) znajduje się w zbiorach ossolińskich i został odnotowany tam już w *Katalogu Inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich* z 1957 r., choć z błędną datą ca 1500. Zob. tamże, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956, poz. 220b.

⁵⁷ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.421 adl.

⁵⁸ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.144.

⁵⁹ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.417 adl.

⁶⁰ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.508.

⁶¹ Zaginiony.

- 7) De Columna Guido, *Historia destructionis Troiae*, Strasburg : [Typographus Iordani = Georg Husner], ca 25 V 1489. IBP 1662; ISTC ic00774000; GW 7231⁶².
- 8) De Hassia Henricus, *Expositiones super orationem dominicam, et Ave Maria*. – Add: Pseudo-Aurelius Augustinus: *Expositio super symbolum et Sermo super orationem dominicam*, [Speyer : Typographus Gestorum Christi, ca 1473]. IBP 2684; ISTC ih00028000; GW 12240⁶³.
- 9) *Expositio canonis missae*, [Nürnberg] : Friedrich Creussner, [ca 1473–1475]. IBP 1387; ISTC ie00142000; GW 5985⁶⁴.
- 10) Herodianus, *Historia de imperio post Marcum*. Trad.: Angelus Politianus, Roma : [Typographus Herodiani], 20 VI 1493. IBP 2724; ISTC ih00085000; GW 12318⁶⁵.
- 11) Juvenalis Decimus Junius, *Satirae, cum commentis Domitii Calderini et Georgii Vallae*, Venezia : Theodorus de Ragazonibus, 16 VI 1491. IBP 3318; ISTC ij00657000; GW M15780⁶⁶.
- 12) Juvenalis Decimus Junius, *Satirae, cum commentis Antonii Mancinelli, Domitii Calderini, Georgii Vallae*, Nürnberg : Anton Koberger, 6 XII 1497. IBP 3322; ISTC ij00664000; GW M15734⁶⁷.
- 13) Marchesinus Johannes, *Mamotrectus super Bibliam*, Venezia : Franciscus Renner de Heilbronn & Nicolaus de Frankfordia, 1476. IBP 3587; ISTC im00236000; GW M20827⁶⁸.
- 14) De Cracovia Matthaeus, *Dialogus rationis et conscientiae de frequenti usu communionis*, [Speyer: Konrad Hist, ca 1495]. IBP 3652; ISTC im00369500; GW M21759⁶⁹.
- 15) *Missale Cracoviense*, Nürnberg : Georg Stuchs pro Johannes Haller, [non ante 1493]. IBP 3772 (†1609); ISTC im00658100; GW M24359⁷⁰.

⁶² Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.422.

⁶³ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.419 adl.

⁶⁴ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.420 adl.

⁶⁵ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.402 adl.

⁶⁶ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.448 adl.

⁶⁷ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.436 adl.

⁶⁸ Zaginiony. Jako należący do zbiorów Biblioteki Poturzyckiej zapisał go Łoziński w „Dzienniku Biblioteki Poturzyckiej” na s. 156 pod datą 26 listopada 1857 r.: „Mamotrectus. Venet. 1476”. Znajdował się w sekcji „Z przeniesienia”, tj. wśród książek przeniesionych z Poturzyca do Lwowa. Zob. LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 156.

⁶⁹ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.60.

⁷⁰ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.503.

- 16) Paulus Florentinus, *Breviarium totius juris canonici, sive Decretorum breviarium*, Milan : Leonardus Pachel & Uldericus Scinzenzeler, 28 VIII 1479. IBP 4182; ISTC ip00178000; GW M30136⁷¹.
- 17) Quintilianus Marcus Fabius, *Institutiones oratoriae*. Ed.: Omnibonus Leonicens, [Venezia] : Nicolaus Jenson, 21 V 1471. IBP 4653; ISTC iq00026000; GW M36818⁷².
- 18) Regiomontanus Johannes, *Calendarium*, Augsburg : Erhard Ratdolt, 1499. IBP 4697; ISTC ir00100000; GW M37450⁷³.
- 19) Regiomontanus Johannes, *Epitoma in Almagestum Ptolemaei / Peuerbach Georg*, Venezia : Johannes Hamann pro Casparo Grosch et Stephano Römer, 31 VIII 1496. IBP 4707, ISTC ir00111000⁷⁴.
- 20) Sallustius Crispus Gaius, *Opera: De conjuratione Catilinae et De bello Iugurthino, cum commento Laurentii Vallae*. Ed.: Pomponius Laetus, Venezia : Bernardinus Benalius, [ca 1493]. IBP 4855; ISTC is00079000; GW M39586⁷⁵.
- 21) Sixtus IV, *De sanguine Christi et De potentia Dei*, Nürnberg : Friedrich Creussner, 1474. IBP 5052; ISTC is00580000; GW M42634⁷⁶.
- 22) Tacitus Gaius Cornelius, *Germania: De situ, moribus et populis Germaniae*, Nürnberg : Friedrich Creussner, [ca 1473–1474]. IBP 5158; ISTC it00010000; GW M44720⁷⁷.
- 23) Pseudo-Thomas de Aquino, *De periculis contingentibus circa sacramentum eucharistiae. De regimine Judaeorum*, [Ulm : Johann Zainer, ante 17 VI 1475]. IBP 5340; ISTC it00318000; GW M46245⁷⁸.
- 24) Turrecremata J., *Expositio super toto Psalterio*, Kraków: [Kaspar Straube, ca 1475]. IBP 5421; ISTC it00520500; GW M48196⁷⁹.

⁷¹ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.406.

⁷² Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.351.

⁷³ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.252 adl.

⁷⁴ Obecnie w zbiorach LNNBU im. W. Stefanyka pod sygn. CT-IV 21162/k.2. Współoprawne z 1. Ptolemaeus Claudius, *Geographia universalis*, Basel: H. Petreius, 1540; 2. Nifo Agostino, *Averroys De mixtione defensio*, Venezia : expensis heredum Octaviani Scoti, per Bonetum Locatellum, 1505; 3. Nifo Agostino, *De nostrarum calamitatum causis liber*, Venezia : expensis heredum Octaviani Scoti, per Bonetum Locatellum, 1505.

⁷⁵ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.449 adl.

⁷⁶ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.416 adl.

⁷⁷ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.415 adl.

⁷⁸ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.418 adl.

⁷⁹ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.414 adl.

25) Versoris J., *Quaestiones super Posteriora analytica Aristotelis (cum textu)*. Ed: Johannes Glogoviensis, Leipzig : Wolfgang Stöckel pro Johannes Haller, 1499. IBP 2414; ISTC iv00260000; GW M50216⁸⁰.

Wśród inkunabułów poturzyckich pod względem bibliograficznym wyróżniał się komentarz do Psalterza autorstwa Juana de Torquemady, hiszpańskiego kardynała, jednego z najsłynniejszych i cenionych teologów wieku XV, zwolennika i propagatora druku. Jego najpopularniejszym dziełem było właśnie *Expositio super toto Psalterio*, które tylko do 1500 roku ukazało się aż w dwudziestu dwu edycjach⁸¹. Jedno z tych wydań (piąte pod względem chronologicznym, odbite w dwóch wariantach) wyszło spod pras Kaspra Straube w Krakowie około 1475 roku, pierwszego drukarza działającego na ziemiach polskich, który w latach swojej działalności, tj. 1473–1477, wydał cztery druki. *Expositio super toto Psalterio* zajmuje wśród nich miejsce wyjątkowe, bowiem była to pierwsza książka, w której eksplicytnie podano nazwę polskiego miasta jako miejsca druku – w kolofonie pojawia się bowiem wyrażenie „Cracis imp[re]ssa”, tj. „wydrukowano w Krakowie”⁸². Egzemplarz tego wydania, niejednokrotnie określanego przez bibliofilów i bibliografów jako „très rare”⁸³, znajdował się w posiadaniu Biblioteki Poturzyckiej. Choć sam druk nie zachował się w najlepszym stanie (brak k. 1–40, 120–140, w niektórych miejscach nadmiernie obcięty u dołu z niewielką szkodą dla tekstu), wyjątkowa na tle innych zachowanych egzemplarzy jest jego oprawa – oryginalna, późnogotycka, jedyna, na której pojawia się nazwisko introligatora. Oprawę wykonał działający w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XV wieku w Krakowie introligator Caspar, który na oprawie egzemplarza poturzyckiego aż czterokrotnie odbił tłok ze swoim imieniem „Caspar” i nazwiskiem oraz gmerkiem przedstawiającym skrzyżowane haki. Nazwisko tłoczone gotykiem jest trudne do odczytania na częściowo zatartych odciskach tłoku (być może brzmiało Welc[zer], Weltz, Weitz lub ew. Ulicz[ci], a nawet Melcz[er]). Ponieważ pierwsze polskie książki wydrukowane w Krakowie są przypisywane Kasprowi Straubemu na podstawie notatek archiwalnych o jego pobycie

⁸⁰ Obecnie w zbiorach ZNiO, sygn. XV.145 adl.

⁸¹ Zob. *Incunabula Short Title Catalogue* online (dalej ISTC online), s.v. *Johannes de Turrecremata*, https://data.cerl.org/istc/_search (dostęp: 15 lipca 2022).

⁸² Więcej na temat wydania oraz historii badań zob. np. A. Lewicka-Kamińska, *Początki drukarstwa w Krakowie. Śladami Karola Estreichera*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera*, Kraków 1964, s. 233–248, tam też wcześniejsza literatura.

⁸³ Zob. np. *Magasin Encyclopedique, Ou Journal Des Sciences, Des Lettres Et Des Arts*, red. A. L. Millin, t. 1, Paris 1803, s. 278. Obecnie wiadomo, że zachowało się 25 egzemplarzy tego wydania, z czego 17 w Polsce. Zob. ISTC online, <https://data.cerl.org/istc/it00520500> (dostęp: 15 lipca 2022).

w Krakowie w latach 70. XV wieku, a nie zapisków wprost informujących o tym, że wydrukował on te książki, podjęto badania mające na celu stwierdzenie, czy ów Caspar intrologator mógł być pierwszym drukarzem krakowskim; opierały się one właśnie na inkunabule poturzyckim⁸⁴. Z powodu braku szerszego materiału hipoteza ta ostatecznie nie została potwierdzona, ale pokazuje to jak cenny jest egzemplarz Biblioteki Poturzyckiej. Niewiele wiadomo o pierwszych właścicielach woluminu. Na wyklejce dolnej okładziny widnieją rękopiśmienne zapiski w języku łacińskim z datą 1586 oraz inną ręką notka rękopiśmienna w języku polskim wzmiankująca narodziny syna Jana w 1597 roku. Pierwszymi znanymi z nazwy właścicielami poturzyckiego woluminu byli jednak dopiero bernardyni z Sokala, którzy w XVII wieku pozostawili na pierwszej zachowanej stronie druku wpis własnościowy (dziś częściowo zatarty): „*Pro Cella Praedic[atoris] Sokalien[sis]*”. Z Sokala książka trafiła do pobliskiej Poturzyce, do Biblioteki Dzieduszyckich, być może około roku 1856, kiedy to Łoziński wybrał się do sokalskiej biblioteki klasztornej pod koniec sierpnia w celu jej zwiedzenia:

Byłem wraz z p[anem] St[anisławem] Przyłęckim, Sekr[etarzem] Tow[arzystwa] Agr[arnego] Lw[owskiego]⁸⁵, u o[jców] Bernardynów w Sokalu w celu zwiedzania biblioteki klasztornej. Biblioteka ta w wielkim zostaje nieładzie i zaniedbaniu⁸⁶, posiada wszakże wiele dzieł szacownych, mianowicie duchownej treści, lubo i z innymi wielkiej wartości drukami spotkać się tam można. [...]. Kilkugodzinny pobyt w tej bibliotece nie dozwolił obznajmić się z nią tak, by sprawozdanie mogło być dokładne; otrzymawszy wszakże pozwolenie od o[jca] Gwardiana zwiedzenia tejże biblioteki na czas dłuższy, będę miał sposobność obznajmić się z nią⁸⁷.

Pod względem artystycznym wyróżniała się w zbiorze poturzyckich inkunabułów *Biblia cum additione Menardi monachi* wydana w Norymberdze w 1478 roku w oficynie Antona

⁸⁴ A. Lewicka-Kamińska, *Początki drukarstwa w Krakowie. Śladami Karola Estreichera...*, s. 236; tejże, *Caspar, [:] Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 370; wzmiankowany przez E. Knapkę, *Krakowskie późnogotyckie oprawy inkunabułów Biblioteki PAU i PAN w Krakowie*, [w:] *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 215, 228; D. Sidorowicz-Mulak, *Inkunabuły kolekcji ossolińskiej – charakterystyka opraw*, [w:] *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, Toruń 2021, s. 85.

⁸⁵ Tj. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarcze, którego sekretarzem był Przyłęcki od 1845 do 1862 roku. Zob. *Listy Kazimierza Józefa Turowskiego z lat 1834–1874*, oprac. R. Jaskuła, Kraków 1993, s. 19, przyp. 6.

⁸⁶ Zapewne z powodu pożaru klasztoru w 1843 r., kiedy to zbiory miały spłonąć. Zob. F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych ... w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*, Kraków 1875, s. 78.

⁸⁷ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/304, s. 37–38.

Kobergera. Na pierwszej karcie przy tekście Listu 53 do św. Paulina autorstwa św. Hieronima, którym zwyczajowo od IX wieku n.e. rozpoczynano większość Biblii w języku łacińskim, widoczny jest iluminowany inicjał „F”; u dołu kartę ozdobiono floraturą o motywach roślinnych w kolorach rubry, sepii, malachitu oraz niebieskim. W tekście występują inicjały rubrykatorskie wykonane w kolorze rubry i niebieskim z prostymi wypustkami marginalnymi oraz bardziej ozdobne inicjały z wybiegających z nich wiązkami filigranowych nitek, które zajmują większe części marginesów kart. Ich wnętrza wypełniono esowatymi motywami w kolorach malachitu i rubry. Często występującemu w inkunabułach rubrykowaniu towarzyszą rzadsze oznaczenia akapitów literami alfabetu na marginesach. W woluminie pojawiają się nieliczne marginalia zapisane dwoma rękami anonimowych czytelników z XV i XVI wieku. Pierwszym znanym z nazwiska właścicielem, który podpisał się na egzemplarzu, był Jan Bojarski z Bojar, który opatrzył książkę wpisem własnościowym: „Ex libris Joannis Boiarsky Empt[us] Leopoli A° 1630” (k. 1). On również zlecił oprawę książki w białą skórę tłoczoną ślepymi wyciskami, na której w zwierciadle okładziny górnej widnieje jego superekslibris herbowy z herbem Sas oraz inicjały „I B D B”, tj. „Ioannes Bojarski de Bojary”. Na tej samej karcie podpisali się późniejsi właściciele – franciszkanie reformaci z konwentu lwowskiego.

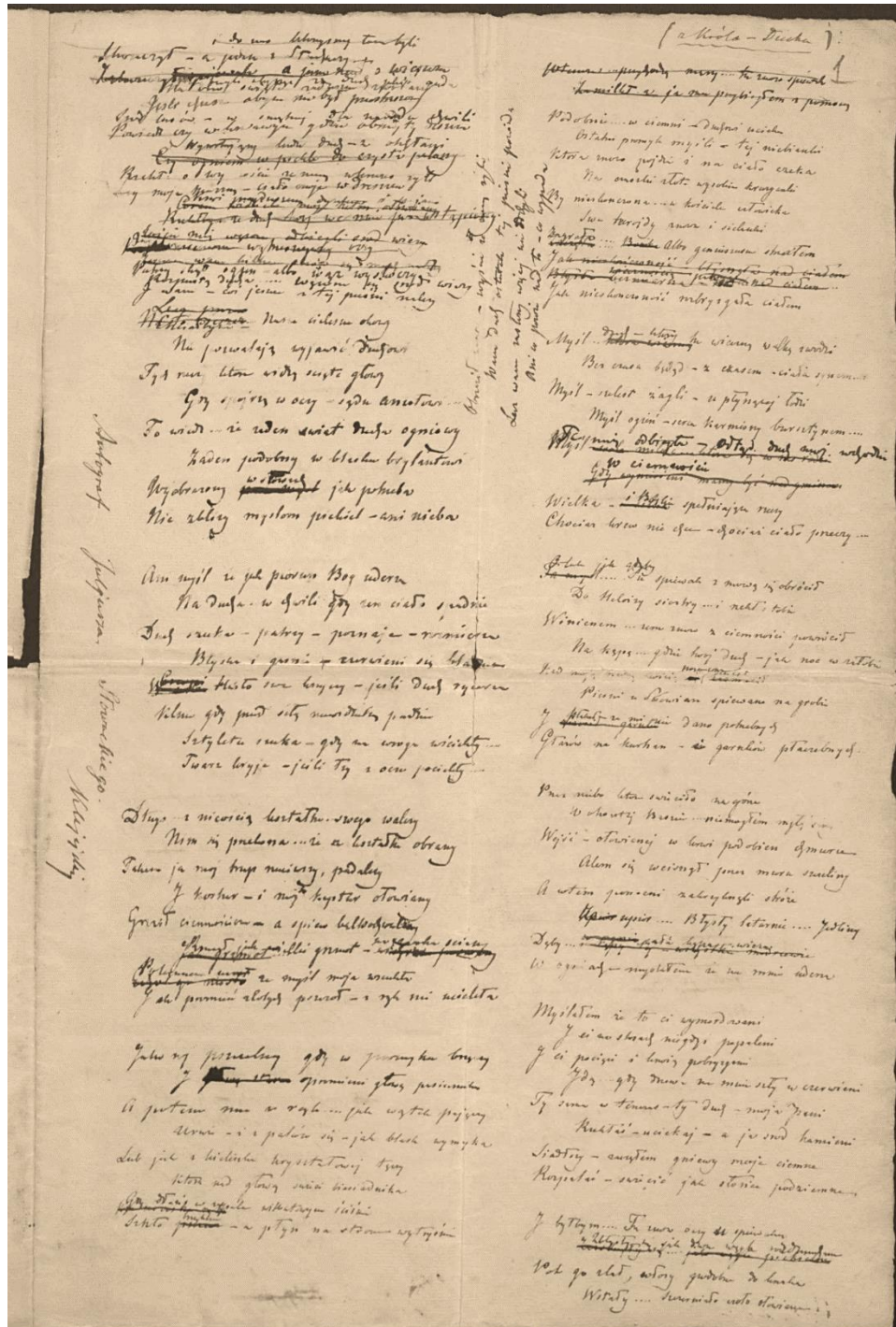
Ozdobą kolekcji autografów i rękopisów Biblioteki Poturzyckiej był *Król-Duch* Juliusza Słowackiego. Rękopis, liczący 568 stron, był pisany kilkoma rękami: początek ręką Słowackiego, reszta ręką Zygmunta Felińskiego z dopiskami profesora Antoniego Małeckiego⁸⁸. Wiadomość o tym podaje adnotacja na pierwszej stronie samego rękopisu, w której znajduje się także informacja o tym, jak rękopis trafił do Biblioteki Poturzyckiej: „Rękopis w bibliotece hr. Włodz. Dzieduszyckiego w darze r[oku] 1866 przez tegoż profesora [tj. Antoniego Małeckiego – A. F.C.]”⁸⁹. Małecki dostał go od Felińskiego, który tak to wspominał: „Juliusz przygotowywał wówczas do druku drugi rapsod Króla-Ducha, że go jednak pisanie nazbyt męczyło, użył więc mojej ręki i dyktował mi [...]. Po kilku dniach i to nawet zajęcie siły jego przewyższało, całkiem więc przestał zajmować się swoimi rękopismami, dawszy mi ogólne rozporządzenie, aby je odesłać wujowi jego, Teofilowi Januszewskiemu⁹⁰”. Feliński odesłał rękopis do rodziny, skąd trafił do rąk jego wydawcy

⁸⁸ Roman Grodecki, *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poturzyckiej* 1943, k. 6v. Obecnie w zbiorach ZNiO w Dziale Rękopisów pod sygn. 9899/II.

⁸⁹ Tamże, s. 1.

⁹⁰ Z. Feliński, *Pamiętniki*, Lwów 1911, s. 420.

Antoniego Małeckiego⁹¹, który w 1866 roku podarował go Włodzimierzowi Dzieduszyckiemu. Ponadto w zbiorach Biblioteki Poturzyckiej znajdowały się dwa drobne fragmenty *Króla-Ducha* – brulionowa redakcja (jedna karta *in folio*) *Dokończenia rapsodu II* przekazana do

Ilustracja 3
Brulionowa redakcja *Dokończenia rapsodu II* Juliusza Słowackiego.
Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, rps 45/II/840.

⁹¹ Tamże, s. 421.

zbioru przez Kornela Ujejskiego, który wzdłuż lewego marginesu dopisał: „Autograf Juliusza Słowackiego K. Ujejski”⁹², oraz fragment *Rapsodu III, Księgi Legend* oraz *Rapsodu I* ręką Zygmunta Felińskiego z notką Antoniego Małeckiego na oprawie: „Ułamek wariantu z poematu: Król-Duch, ręką S. Felińskiego pod okiem Juliusza Słowackiego z tegoż brulionów przepisany. A. Małecki [skreślono:] Początek rękopisu J. Słowacki”⁹³. Wśród autografów Słowackiego w Bibliotece Poturzyckiej znajdował się jeszcze list do matki pisany z Wrocławia 10 maja 1848 roku opisany jako „Jeden z ostatnich listów Juliusza Słowackiego pisany do matki...”⁹⁴. Jako dar Walentyny Horoszkowiczowej, pedagożki i pisarki, autorki dzieła *Adam Mickiewicz Życiorys*, trafił do zbiorów poturzyckich list innego wieszcza, Adama Mickiewicza, pisany do niezidentyfikowanego nadawcy 11 maja 1855 roku polecający Antoniego Konopackiego na stanowisko pisarza⁹⁵. Z tekstów rękopiśmiennych Mickiewicza biblioteka Dzieduszyckich posiadała jeszcze wiersz *Nocleg* w odpisie nieznaną ręką z autografem Adama Mickiewicza, tym cenniejszy, że oryginalny autograf wiersza nie jest znany⁹⁶, oraz brulionowy autograf utworu *Lis i kozieł*⁹⁷. Ponadto w zbiorach biblioteki Dzieduszyckich znajdowały się także między innymi autografy *Wiersza na ruinę Jezuitów* Adama Naruszewicza⁹⁸, wiersza *Księżniczce Zofii Czartoryskiej na kwestę Wielkiego Czwartku* Franciszka Dionizego Książka (z tytułem *Na kwestę w czwartek*)⁹⁹, listu Tadeusza Kościuszki z 1791 roku¹⁰⁰, autograf Napoleona III Bonaparte z 1843 roku¹⁰¹, listy cara Piotra I¹⁰².

Do rękopiśmiennych cymeliów należały także oryginalne listy Jana Długosza: jeden autograf i sześć pisanych ręką jego sekretarza. Dzieduszycki zbiór siedmiu listów pisanych

⁹² Obecnie w zbiorach LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/II/840. Nt. fragmentu zob. np. Z. Sudolski, *Odnalezione fragmenty autografu i kopii „Króla-Ducha”, „Pamiętnik Literacki”, 1966, z. 1, s. 192–200; W. Floryan, Tropami autografów Juliusza Słowackiego, „Pamiętnik Literacki”, 1975, t. 66, nr 3, s. 173 [pomyłka w numeracji Rapsodu].*

⁹³ Obecnie w zbiorach LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/II/840. Nt. fragmentu zob. Z. Sudolski, *dz. cyt.*, s. 200–201.

⁹⁴ Obecnie w zbiorach LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/II/475.

⁹⁵ Tamże, rps 45/II/934. Przedruk z zaznaczeniem, że list znajduje się w bibliotece Włodzimierza Dzieduszyckiego we Lwowie, [w]: *Korespondencja Adama Mickiewicza*, t. 4, Paryż 1885, s. 147.

⁹⁶ E. Sawrymowicz, *Adama Mickiewicza wiersze drezdeńskie w odpisach A. E. Odyńca i C. Działyńskiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1958, t. 6, s. 7.

⁹⁷ Z. Horodyński, *Autograf bajki „Lis i kozieł”, „Pamiętnik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1888, t. 2, s. 156–159; Adam Mickiewicz: zarys bibliograficzny, oprac. I. Śliwińska, W. Roszkowska, S. Słupkiewicz, Warszawa 1958, s. 64.*

⁹⁸ ZNiO, rps 9899/II, k. 5r.

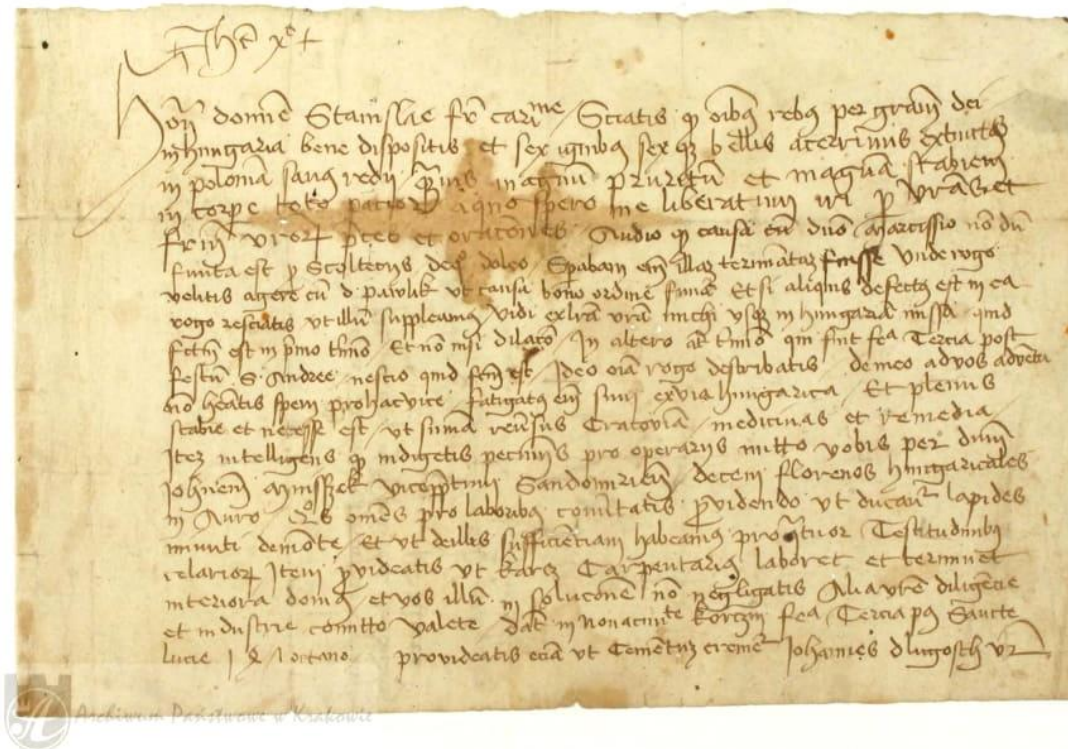
⁹⁹ Obecnie w zbiorach LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/II/805.

¹⁰⁰ Tamże, rps 45/II/243.

¹⁰¹ Tamże, rps 45/II/326.

¹⁰² Tamże, rps 45/I/1003, k. 6v.

w latach 1474–1478 to jedyny poza dwoma innymi listami zachowany artefakt tego typu po Długoszu¹⁰³.

Ilustracja 4

List pisany własnoręcznie przez Jana Długosza z 15.12.1478 r.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Dzieduszyckich, ADz akta luźne 24/19.

Wśród dokumentów pergaminowych do najcenniejszych należały te trzynastowieczne: z 1220 roku (ugoda dotycząca wsi Glewiec) oraz 1284 roku (przywilej Przemysława, księcia opolskiego, dla klasztoru w Mogile). Według katalogu dokumentów pergaminowych Józefa Łozińskiego było ich więcej, ale badania wykazały, że część z nich, dokumenty dotyczące klasztoru tynieckiego, została podrobiona w Tyńcu w XIV–XV wieku¹⁰⁴:

- „1220: Translatio super Glevo inter comitem Budivog et comitem Nicolaum [...]”¹⁰⁵;
- [fałsz:] 1234: Boleslaus dux Sandomiriensis liberat villam monasterii Tinecensis a tributo strosa [...]”¹⁰⁶;

¹⁰³ E. Kozackiewicz, *Trzy pieczęcie Jana Długosza*, „Studia Źródłoznawcze”, 2018, R. 56, s. 119–120.

¹⁰⁴ LNNBI im. W. Stefanyka, 45/I/305, s. 133.

¹⁰⁵ Po raz pierwszy przetłumaczona na język polski i wydrukowana w Dodatku do Gazety Lwowskiej 1852, nr 28, s. 112 [błędna uwaga, że oryginał spłonął w 1848 r. w pożarze lwowskiej Biblioteki Uniwersyteckiej; wzmianka wskazuje na proveniencję dokumentu]. W Bibliotece udostępniano ją w odpisie Łozińskiego z 1857 r.

¹⁰⁶ Najprawdopodobniej dokument późniejszy, najwcześniej z XIV w. Zob. *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, t. 1, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1875, s. 40, komentarz do przedruku: „Według dokumentu

- [fałsz.:] 1258: Boleslaus dat mon. Tineciensi terram in Broztec [...] ¹⁰⁷;
- [fałsz.:] 1263: Spór graniczny między Turzą a Balicami. Dokument ruski nie odczyt. ¹⁰⁸;
- [fałsz.:] 1275: Boleslaus confirmat donationes monasterio Tineciensis [...] ¹⁰⁹;
- 1284: Premislius dux Opoliensis dat fratribus de Mogiła terram in Ryczow [...] ¹¹⁰;
- 1287: Lestco concordiam facit inter abbatem Tineciensem et homines de Curozsanc [...] ¹¹¹;
- 1288: Lestco confirmat libertates mon. Tineciensis [...] ¹¹²;

pergaminowego, będącego obecnie w posiadaniu Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. Pieczęci nie ma, jest tylko sznur z kilku grubych nici jedwabnych koloru czerwonego; na końcu jego szczątki woreczka płóciennego, w którym niegdyś jakaś pieczęć się znajdowała. [...] Przywilej ten jest podrobiony; wskazuje na to już pismo, co prędzej do IV, niż do XIII wieku zdaje się należeć Atrament także jest podejrzany, bo jest blade-brunatny, ale nie jest to kolor, który w prawdziwych dokumentach XIII wieku znajdujemy. Świadczenie również tego dowodzą [dalej następuje wywód nt. podpisanych świadków].”

¹⁰⁷ Najprawdopodobniej dokument późniejszy. Zob. Tamże, s. 46: „Wedle oryginału, który w zbiorach Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego się znajduje. Pieczęć, której dziś już nie ma, zawieszona była w środku na sznurku z kilku grubych nici jedwabnych koloru czerwonego. Pismo na liniach; atrament blade-brunatny nie ma tego koloru, jaki zwykle mają dokumenta XIII wieku; pergamin zdaje się być ścierny, dlatego też litery miejscami zalewane. Okoliczności te budzą podejrzenie, zwłaszcza że Tyniec w wiekach był zatargach i procesach z Brzostkiem [...]. Autentyczność oryginału jest nam wątpliwą”.

¹⁰⁸ Józef Łoziński, Dokumenta pergaminowe biblioteki Poturzyckiej 1857..., s. 133. W rzeczywistości był to dokument pisany cyrylicą w języku ruskim z zafałszowaną datą dotyczący sporu o granicę pomiędzy Iwaszkiem z Dzieduszyc a Tatumirem Balickim. Zob. M. Dzieduszycki, *Kronika domowa Dzieduszyckich*, Lwów 1865, s. 33.

¹⁰⁹ Jest to potwierdzenie przywileju kardynała Idziego z 1105 r. Najprawdopodobniej potwierdzenie, jak i przywilej, zostały podrobione w XIV w. Zob. Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego..., s. 4: „Tekst dziś najdawniejszy znajduje się w transumpcie Bolesława Wstydlwego. [...] Jest to dokument pergaminowy wielkich rozmiarów; pieczęci żadnych dzisiaj już nie ma, zostały tylko trzy grube sznury z licznych nici jedwabnych koloru czerwonego. Sznur pierwszy znacznej na owe czasy jest długości; na nim wiszą dwa woreczki skórzane, w których dawniej niby dwie pieczęcie się mieściły; drugiego i trzeciego sznuru tylko szczątki zostały. Pismo piękne i wprawne, litery wielkie, atrament brunatny, lecz nie jednolitego koloru, bo miejscami ciemnobrunatny. [...] Dokument ten jest własnością Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. Czy więc transumpt ten jest autentyczny? Pismo nie budzi podejrzenia [...], są jednak inne okoliczności, które jawnie dowodzą, że i transumpt Bolesława Wstydlwego jest fałszyfikatem. [...] Oglądając zaś łatwo sznur pierwszy, na którym dwa woreczki wiszą, łatwo poznać można, że był odcięty od innego dokumentu i sztucznie przymocowany do niniejszego. [...] Pieczęć [...] nie jest księcia Bolesława, lecz Leszka Czernego [...]”.

¹¹⁰ Zob. *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 3, Warszawa 1858, s. 135–135 [przedruk] oraz przyp. 1 na s. 135: „Ex charta pargamena illustrissimi Vladimirii Dzieduszyccii [...]. Funiculi serici flavi coloris. Sigillum desideratur”.

¹¹¹ Zob. Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego..., s. 68–69: „Wedle oryginału będącego własnością Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. Jest to dokument pergaminowy; pismo zgrabne i piękne; pieczęci, niegdyś w środku na sznurku z nici jedwabnych żółtego koloru, których resztki zostały, przewieszanej dziś już nie ma”.

¹¹² Zob. tamże, s. 69–70 jako „dokument podejrzany”.

- 1290: [fałsz.:] Premislius liberat terram mon. Tineciensi ab exactionibus [...]”¹¹³.

Prawie wszystkie wymienione dokumenty pergaminowe – oprócz tych z roku 1264 oraz roku 1484 – znajdują się obecnie w zbiorze Archiwum Narodowego w Krakowie, które ogółem przechowuje 210 jednostek archiwalnych zgrupowanych w Zbiór Działyńskich (183 dokumenty papierowe i 25 pergaminowych). Zbiór ten został przekazany do Archiwum wiosną 1944 roku przez niemieckie władze okupacyjne. Na korespondencji znajdują się pieczęcie Biblioteki Poturzyckiej¹¹⁴.

Wśród oryginalnych dokumentów pergaminowych przechowywanych w Bibliotece Poturzyckiej był także przywilej królowej Jadwigi z 1 marca 1387 roku – glejt wolnego przejazdu dla posłów lwowskich i powiatowych, którzy chcieliby do niej przybyć w sprawie dotyczącej ogółu. Dokument opatrzony był wyciśniętą na czerwonym wosku zawieszoną na pasku pieczęcią królowej Jadwigi, dobrze zachowaną¹¹⁵. Biblioteka posiadała także między innymi oryginał na pergaminie (bez pieczęci, jedynie z paskiem pergaminowym) wydany przez królową Jadwigę potwierdzający sprzedaż domu w Krakowie przez Annę Kołeczkową¹¹⁶, przywilej Władysława Jagiełły z 1413 roku nadający wójtostwo w Krzczonowie Barłomiejowi z Wianczownicy¹¹⁷, potwierdzenie Zygmunta Augusta z 1555 roku dokumentu księcia Fedora Lubartowicza z 1411 roku w sprawie sporu granicznego wsi Obłążnicy¹¹⁸, przywilej króla Jana III Sobieskiego dla Ormian z 1677 roku. W tak zwanych tekach Gołębiowskiego, czyli rękopisach, które za 200 florenów kupił Józef Działyński od Łukasza Gołębiowskiego, znajdowały się także cenne dokumenty i źródła do historii Polski, listy królewskie (np. autografy Kazimierza i Aleksandra Jagiellończyków), inwentarze dóbr królewskich,

¹¹³ Dokument podrobiony w XV w. Zob. tamże, s. 75–76: „Wedle oryginału podrobionego, który jest własnością Włodzimierza hr. Działyńskiego. Jest to dokument pergaminowy. Pismo naśladowujące niewolniczo i niezgrabnie charakter wieku XIII pochodzi z XV wieku. Atrament, choć brunatny, jednak inny zupełnie ma kolor jak prawdziwe dyplomanty z w. XIII. Pieczęci już nie ma i zapewne nigdy jej nie było [...]. Że ten przywilej jest podrobiony, na to wskazuje i okoliczność, że „a” w chazba (chązba) z góry na dół jest przekreślone na znak, że to „ą”, podczas gdy o tym znaku jeszcze w XIII wieku nic nie wiadano”.

¹¹⁴ Za powyższe informacje dziękuję p. Bożenie Lesiak-Przybył z Archiwum Narodowego w Krakowie oraz jej współpracownikom.

¹¹⁵ S. Kunasiewicz, *Przechadzki archeologiczne po Lwowie*, z. 1, Lwów 1874, s. 31, przyp. 1.

¹¹⁶ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum t. z. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. 3, Lwów 1872, s. 104.

¹¹⁷ Tamże, s. 168: „pergaminowy oryginał nieco uszkodzony [...]. Pieczęć wraz z sznurem oderwana”.

¹¹⁸ Tamże, s. 164–165.

diariusze sejmów, sprawy zakonu krzyżackiego itp. – ogółem 16 oryginałów, 1364 arkusze streszczeń i kopii oraz 362 odciski na papierze medali polskich¹¹⁹.

Rękopisy uległy częściowo rozproszeniu w 1940 roku. W sprawozdaniu z przenoszenia zbiorów z ulicy Kurkowej do Ossolineum Tadeusz Mańkowski pisał: „Rękopisy włączono do Oddziału Rękopisów, zbiory graficzne przekazano Oddziałowi Sztuki”¹²⁰. Wcześniej jednak, jak dodaje Waław Olszewicz: „część zbiorów została z ul. Kurkowej w sposób nikomu nieznany usunięta i rozproszona. Dochodzą obecnie wiadomości, że skrzynie z dyplomami znalazły się w klasztorze Bernardynów, a jakieś dokumenty z Biblioteki Poturzyckiej – w klasztorze dominikanów”¹²¹. Zbiory graficzne nie były już częścią samej Biblioteki Poturzyckiej, lecz Galerii (Muzeum) Międzyńskich-Dzieduszyckich założoną przez Alfonsynę z Międzyńskich Dzieduszycką, wdowę po Włodzimierzu Dzieduszyckim. Galeria znajdowała się w tym samym pałacu przy ulicy Kurkowej i składał się na nią zbiór obrazów europejskich (ok. 450 dzieł włoskich, flamandzkich i holenderskich, niemieckich, francuskich), przede wszystkim z dawnej kolekcji Ignacego Międzyńskiego (zm. 1809) i obrazów polskich z kolekcji Dzieduszyckiego (ok. 400 dzieł), zbiór grafik (rycin i rysunków), numizmatów i rzeźby¹²². Wraz z otwarciem Galerii zaczęto do niej przenosić z Biblioteki Poturzyckiej albumy, teki z rysunkami, dzieła o sztuce¹²³. Nie jest ona przedmiotem niniejszego artykułu, ale warto wspomnieć, że była tam na przykład akwarela Norwida „Syn Krzysztofa Kolumba pokazuje żonie swej kajdany ojca”, która obecnie znajduje się w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki imienia Borysa Woźnickiego.

¹¹⁹ W. Jabłońska, *Inwentarze i katalogi w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze skarbca kultury”, 1969, z. 20, s. 125–126.

¹²⁰ ZNiO, rps 17066, k. 210r.

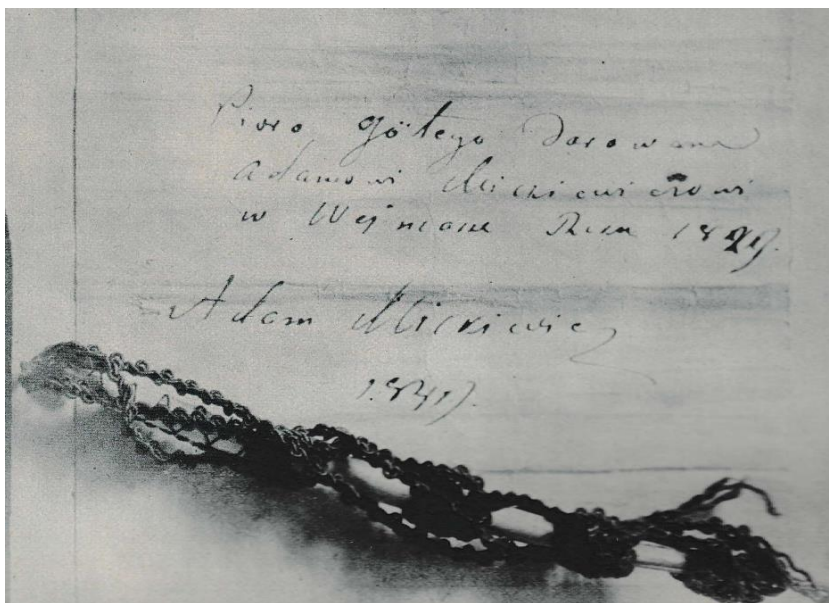
¹²¹ Tamże, k. 212r.

¹²² Nt. Galerii zob. np. Z. Batowski, *Nieznany obraz przypisywany Rembrandtowi*, „Lamus”, 1910, R. 2, s. 44–48;

J. Piotrkowski, *Füger, Lampi, Grassi w galerii obrazów hr. Dzieduszyckich we Lwowie*, tamże, s. 466–478.

¹²³ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/1003, k. 6r.

W Bibliotece Poturzyckiej znajdowało się unikatowe – bowiem Biblioteka z zasady takich zbiorów nie gromadziła – cymelium odmiennego typu: pióro Johanna Wolfganga Goethego ofiarowane przez poetę Adamowi Mickiewiczowi w 1829 roku. Pióro to zostało wypożyczone na wystawę w Gdańsku „Goethe und Polen” (5–10 października 1930) i, jak pisali jej organizatorzy, „była to jedna z największych atrakcji wystawy, która przyczyniła się wielce do jej powodzenia”¹²⁴. Mickiewicz dostał pióro od Goethego podczas odwiedzin domu poety w Weimarze w sierpniu w 1829 roku. Polski wieszcz po raz pierwszy gościł u osiemdziesięcioletniego Goethego 17 sierpnia i pozostał w Weimarze do końca miesiąca, do imienin Goethego. Ostatniego dnia miesiąca, jak opisuje Władysław Mickiewicz, syn Adama:

Ilustracja 5

Pióro Goethego podarowane Adamowi Mickiewiczowi.
Reprodukcja z czasopisma „Tęcza”, 6.12.1930.

Wieczorem Goethe parę godzin bawił z gośćmi. Odyniec¹²⁵ poprosił go o własnoręczny podpis i dwa zużyte pióra, Adam dodał, że to będzie dla nich drogą pamiątką. Odchodząc Goethe pocałował Adama w czoło, a w kilka minut potem, wnuk jego starszy przyniósł Adamowi gęsie pióro zużyte i wiersz drukowany z własnoręcznym podpisem Goethego i datą 28-go sierpnia¹²⁶.

Pióro miało być „odarte z pierza i w kształcie iglicy cieńszym końcem w rozszczepiony środek włożone”¹²⁷. Pióro to miał Mickiewicz – według słów jego syna Władysława – dał

¹²⁴ LNNBU im. W. Stefanyka, rps 45/I/1005, k. 42r.

¹²⁵ Antoni Edward Odyniec, polski poeta romantyczny, który w 1829 r. towarzyszył Mickiewiczowi w podróży po krajach europejskich.

¹²⁶ W. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza: podług zebranych przez siebie materiałów oraz własnych wspomnień*, t. 2, Poznań 1892, s. 46.

¹²⁷ A. Mazanowski, *Adam Mickiewicz od r. 1829–1832: życie, rozwój umysłowy, geneza dzieł*, Lwów 1884, s. 22.

niejakiemu Pruszyńskiemu z kartką „Pióro Goethego dane Adamowi Mickiewiczowi w Wejmarze 1829” i podpisem „Adam Mickiewicz 1849”. Pruszyński natomiast podarował je swojemu adwokatowi Wodzickiemu, po którego śmierci przeszło do rąk jednej z jego kuzynek¹²⁸. Pióro, które wraz z kartką w pudełeczku przechowywała Biblioteka Poturzycka, zaginęło.

Najstarsza zachowana w całości książka polska, pierwodruki Jana Kochanowskiego, Mikołaja Reja, wolumin z kolekcji Zygmunta Augusta, iluminowane inkunabuły, autografy Juliusza Słowackiego, Adama Mickiewicza, dokumenty pergaminowe z XIII wieku, listy Jana Długosza, przywileje królów polskich, pióro Goethego dla Adama Mickiewicza... Nawet ta niepełna lista cymeliów Biblioteki Poturzyckich daje wyobrażenie o wartości zbiorów gromadzonych przez pokolenia Dzieduszyckich. Z ich wagi zdawali sobie sprawę jej współcześni, toteż informacje o nich pojawiały się w publikacjach naukowych i popularnych czasopismach. Bezsporny pozostaje fakt, że Biblioteka Poturzycka, której podwaliny dał w XVIII wieku Tadeusz Dzieduszycki, przez lata stanowiła skarbnicę zbiorów bezcennych dla historii i kultury Polski. Związana ze Lwowem, częściowo tam pozostała po II wojnie światowej, częściowo przewieziono ją do Polski. Większość cymeliów przetrwała zawieruchę wojenną, rozproszona po różnych instytucjach, i nadal służy kolejnym pokoleniom badaczy i czytelników.

¹²⁸ W. Mickiewicz, *Mélanges posthumes d'Adam Mickiewicz*, t. 2, Paris 1879, s. 496.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

1. Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka:
 - fond 45, dział I:
 - rękopis 303: Materiały dotyczące zbiorów bibliotecznych Dzieduszyckich i innych XVIII–XIX w.
 - rękopis 304: „Dziennik Biblioteki Poturzyckiej z lat 1855–1861”
 - rękopis 305: Józef Łoziński, Dokumenta pergaminowe biblioteki Poturzyckiej 1857
 - rękopis 308: Dzieduszycki Włodzimierz, Katalog książek tego pokoju
 - rękopis 1003: Akta Biblioteki Poturzyckiej Dzieduszyckich 1909–1936
 - rękopis 1004: Korespondencja Biblioteki Poturzyckiej. Listy do różnych osób i instytucji 1925–1937
 - rękopis 1005: Korespondencja Biblioteki Poturzyckiej. 1920–1938
2. Zakład Narodowy im. Ossolińskich
 - rękopis 9899/II: Roman Grodecki, Inwentarz rękopisów Biblioteki Poturzyckiej 1943.
 - rękopis 17066/II: Papiery Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie dotyczące zbiorów bibliotecznych z lat 1939–1946
 - rękopis 17072/II: Różne wykazy zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (w tym przekazanych do kraju za pośrednictwem różnych osób i instytucji w latach 1945–1946)

Opracowania

Adam Mickiewicz: *zarys bibliograficzny*, oprac. I. Śliwińska, W. Roszkowska, S. Słupkiewicz, Warszawa 1958.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum t. z. Bernardyńskiego we Lwowie, t. 3, Lwów 1872.

Z. Batowski, *Nieznany obraz przypisywany Rembrandtowi*, „Lamus”, 1910, R. 2, s. 44–48.

A. Betlej, A. Markiewicz, *Pałac w Cucułowcach w świetle inwentarza pośmiertnego Jerzego Stanisława Dzieduszyckiego z 1731 roku*, Kraków 2016.

- Cimelia*, [w:] *Encyklopedii wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynański, Wrocław 1971, s. 411.
- J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 5, Rzeszów 2001.
- Codex diplomaticus Poloniae*, t. 3, Warszawa 1858.
- J. Długosz, *Dzieduszycki Jerzy Stanisław*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 194.
- M. Dzieduszycki, *Kronika domowa Dzieduszyckich*, Lwów 1865.
- K. Estreicher, *Bibliografia polska. Stolecie XV–XVIII w porządku abecednym*, t. 26, Kraków 1915.
- Z. Feliński, *Pamiętniki*, Lwów 1911.
- W. Floryan, *Tropami autografów Juliusza Słowackiego*, „Pamiętnik Literacki”, 1975, t. 66, nr 3, s. 171–188.
- A. Franczyk–Cegła, *Konsekwencje udostępniania cymeliów w pierwszej ossolińskiej czytelnicy we Lwowie*, „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich”, 2019, t. 30, s. 59–125.
- Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1824.
- Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1830.
- Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1836.
- Z. Horodyński, *Autograf bajki „Lis i kozieł”*, „Pamiętnik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1888, t. 2, s. 156–159.
- W. Jabłońska, *Inwentarze i katalogi w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze skarbca kultury”, 1969, z. 20, s. 73–179.
- K. Kantecki, *Z autografów Biblioteki Poturzyckiej*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1878, R. 6, s. 79–96.
- A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona : pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.
- Katalog Inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956.
- Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, t. 1, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1875.
- J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, Wilno 1826.
- A. Lewicka-Kamińska, *Caspar*, [:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 370.

- A. Lewicka-Kamińska, *Początki drukarstwa w Krakowie. Śladami Karola Estreichera*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera*, Kraków 1964, s. 233–248.
- Listy Kazimierza Józefa Turowskiego z lat 1834–1874*, oprac. R. Jaskuła, Kraków 1993.
- E. Knappek, *Krakowskie późnogotyckie oprawy inkunabułów Biblioteki PAU i PAN w Krakowie*, [w:] *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 211–228.
- E. Kozaczekiewicz, *Trzy pieczęcie Jana Długosza*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 2018, R. 56, s. 119–136.
- S. Kunasiewicz, *Przechadzki archeologiczne po Lwowie*, z. 1, Lwów 1874.
- T. Lisowski, *Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantowości i normalizacji*, Poznań 2001.
- W. A. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. 1, Warszawa 1851.
- Magasin Encyclopedique, Ou Journal Des Sciences, Des Lettres Et Des Arts*, red. A. L. Millin, t. 1, Paris 1803.
- A. Mickiewicz, *Korespondencja Adama Mickiewicza*, t. 4, Paryż 1885.
- W. Mickiewicz, *Mélanges posthumes d'Adam Mickiewicz*, t. 2, Paris 1879.
- W. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza: podług zebranych przez siebie materiałów oraz własnych wspomnień*, t. 2, Poznań 1892.
- A. Mazanowski, *Adam Mickiewicz od r. 1829–1832: życie, rozwój umysłowy, geneza dzieł*, Lwów 1884.
- J. R. Müller, *Versuch eines Leitfadens bei dem zweckmäßigen Studium der redenden Künste*, Wien 1829.
- W. Olszewicz, *Pamiętnik bibliotekarski Józefa Łozińskiego*, „*Roczniki Biblioteczne*”, 1959, r. 3, s. 257–280.
- U. Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, Warszawa 2015.
- K. Piekarski, *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego*, Kraków 1934.
- J. Piotrkowski, *Füger, Lampi, Grassi w galeryi obrazów hr. Dzieduszyckich we Lwowie*, „*Lamus*”, 1910, R. 2, s. 466–478.
- Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien: für das Jahr 1845*, Lemberg [1844].

Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien: für das Jahr 1853, Lemberg [1852].

J. Puchalski, *Cymelia*, [w:] *Encyklopedia książki*, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, t. 1, Wrocław 2017, s. 426.

F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych... w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*, Kraków 1875.

M. Rej, *Mikołaja Reja z Nagłowic Żywot Józefa z pokolenia żydowskiego, 1545*, oprac. R. Zawiliński, Kraków 1889.

E. Sawrymowicz, *Adama Mickiewicza wiersze drezdeńskie w odpisach A. E. Odyńca i C. Działyńskiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1958, t. 6, s. 5–21.

Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien. Für das Jahr 1821, Lemberg [1820].

D. Sidorowicz-Mulak, *Inkunabuły kolekcji ossolińskiej – charakterystyka opraw*, [w:] *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, Toruń 2021, s. 81–110.

S. p. profesor Strzetelski, „Gazeta Polska”, 13 XII 1862 (nr 285), s. [2].

M. Spandowski, *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 2013, R. 44, s. 5–36.

Z. Sudolski, *Odnalezione fragmenty autografu i kopii „Króla-Ducha”*, „Pamiętnik Literacki”, 1966, z. 1, s. 191–201.

Taschenbuch der k. k. Lemberger Universität für das Jahr 1822, Lemberg [1821].

Taschenbuch der ... Universität zu Lemberg für das Jahr 1843, Lemberg [1842].

T. Ulewicz, *Wśród impresorów krakowskich doby Renesansu*, Kraków 1977.

K. Wójcicki, *Biblioteka starożytna pisarzy polskich*, t. 4, Warszawa 1844.

W. Wydra, *Drukowane teksty polskie*, Poznań 2019.

W. Wydra, W. R. Rzepka, *Niesamoistne drukowane teksty polskie sprzed roku 1521 i ich znaczenie dla historii drukarstwa i języka polskiego*, [w:] *Dawna książka i kultura*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 263–288.

W. Zawadzki, *O najdawniejszych drukach polskich*, „Dziennik Literacki”, 1859, nr 4, s. 47; [dokończenie:] toż, nr 5, s. 61–63.

Zeitschrift für die deutsch-österreichischen Gymnasien, t. 1, Wien [1850].

Żywot Pana Jezu Krysta, Stworzyciela i Zbawiciela rodzaju ludzkiego wedle ewangelist świętych z rozmyślanim nabożnym doktorow Pisma Świętego krotko zebrany [...] / Baltazar Opec, oprac. W. Wydra, Poznań 2015, s. 414.

Źródła internetowe:

Incunabula Short Title Catalogue online, https://data.cerl.org/istc/_search (dostęp: 15.07 2022).

P. Strzetelski, *Erazm Strzetelski (1787–1862), Strzetelscy – Genealogia rodziny online*, 14.02.2010, <https://piotrstrzetelski.blogspot.com/2010/02/erazm-strzetelski-1787-1862-prawo-i.html> (dostęp: 6.07.2022).

Biogram

Agnieszka Franczyk-Cegła

Doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo, absolwentka filologii romańskiej i klasycznej, bibliolog zajmujący się historią bibliotek oraz badaniami typograficznymi i proveniencyjnymi. Kierownik Działu Starych Druków Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, przewodnicząca Provenance Working Group przy Consortium of European Research Library, członek Grupy Doradczej w Gesher Galicia, Proveniencyjnej Grupy Roboczej, Polskiego Towarzystwa Bibliologicznego, Polskiego Towarzystwa Filologicznego.